

Dubravka Mlinarić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Petra Plantosar

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu

DOPRINOS LAZARUSA SECRETARIUSA RAZVOJU PREDMODERNE KARTOGRAFIJE DONJEG MEĐURJEČJA DRAVE, SAVE I DUNAVA: PRIMJER TOPONIMIJE

UDK 528.9(282:4)15"

DOI 10.22586/ss.24.1.10

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 10. 2023.

U članku se preispituju uloga i utjecaji kartografa srednjoeuropskog kartografskog kruga 16. stoljeća na širenje geografskih spoznaja o prostoru donjega međurječja Drave, Save i Dunava na primjeru rada ugarskoga kartografa Lazarusa Secretariusa. Uspoređujući njegovu kartu Ugarske iz 1528. godine s kartografskim radovima njegovih direktnih prethodnika, kao i sljedbenika, autorice nastoje identificirati modalitete prikazivanja Slavonije i Srijema toga vremena, s posebnim fokusom na kartografsku toponimiju. Istražuje se doprinos Lazarusove karte boljem geo-kartografskom poznavanju međurječja, u prvom redu poznavanju predosmanskih naselja. Komparacijom s drugim kartama i diplomatskim izvorima propituje se kapacitete te mogućnosti za ranonovovjekovni transfer ideja i kartografskih informacija na srednjoeuropskom prostoru, kao i važnost terenskoga rada u nastanku kvalitetnijih i točnijih kartografskih radova kao povijesnih svjedočanstava o nekom prostoru.¹

Ključne riječi: 16. stoljeće, donje međurječje Drave i Save, kartografija, Lazarus Secretarius, toponimi

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Kretanje ljudi i ideja: migracije i predmoderni kulturni razvoj hrvatskih zemalja* (IMIN, Financira Europska unija - NextGenerationEU).

Uvod

S osmanskim prodorima na prostor jugoistočne Europe tijekom 14. i 15., a napose od 16. stoljeća, jačao je i političko-geostrateški interes za područja koja su se nalazila na južnim granicama Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Zbog toga se i područje donjega međurječja Drave, Save i Dunava sve češće pojavljuje na kartama Ugarske.² Zbog svog graničnog položaja ovo je područje postalo kartografski zanimljivo upravo u vrijeme kada je u kartografiranju pograničja, prije svega kod srednjoeuropskih kartografa, došlo do razvojnog iskoraka prema većoj geografsko-geodetskoj preciznosti. Razlog dijelom počiva u znatnijoj primjeni terenskoga rada, ali i primjeni naprednijih geodetskih znanja i vještina. Premda se cjelovite vojne geodetske izmjere većih regionalnih cjelina javljaju tek nakon Velikog bečkog rata krajem 17. stoljeća, s dodatnim razvojem matematičkih znanja i dosljednijom primjenom mjerila na topografskim kartama, u prvoj polovici 16. stoljeća kvalitetniji prikazi donjeg međurječja, odnosno prostora koji u današnjem smislu obuhvaća Slavoniju i Srijem, još uvijek ovise o predznanjima kartografskih pojedinaca i informacijama koje su mogli pribaviti.

Donje međurječje Drave, Save i Dunava u kasnom srednjem vijeku specifična je povijesno-geografska cjelina. Naime, osim što su županije na ovom području bile dijelom ugarskog upravno-administrativnog sustava, navedeno je područje nakon bitke kod Mohača 1526. godine izmijenjeno ne samo u smislu državne strukture u kojoj se nalazilo, već su nestala i pojedina naselja, a osnovana su nova. Karte nastale na prelasku iz srednjeg u rani novi vijek danas su iznimno rijetko sačuvane. Jedna od najznačajnijih kasnosrednjovjekovnih karata za spomenuto područje je *Tabula Hungariae* ugarskog kartografa poznatog kao Lazarus Secretarius. Izdana je 1528. godine, a o njezinom značaju te preciznosti svjedoči činjenica da je tijekom 16. i 17. stoljeća više puta ponovno izdavana, s većim ili manjim izmjenama. S obzirom na to da je autor ove karte i osobno podrijetlom s područja Ugarske, te su zemlje na karti prikazane s većom točnošću, posebno spram primjerice istočne jadranske obale.

Cilj je ovog rada na temelju kartografskih i drugih povijesnih izvora te sekundarne literature na primjeru bilježenja naselja i njihovih imena preispitati kartografsko poznavanje donjeg međurječja koje je demonstrirao ugarski kartograf Lazarus Secretarius. Koristeći kvalitativnu komparativnu analizu kartografskih (primarno karta *Tabula Hungariae*, ali i karte Klaudija Ptolemeja, Wolfganga Laziusa, Jánosa Zsámbokya / Johannes Sambucusa i Sebastiana Münstera) i srednjovjekovnih diplomatskih izvora vezanih uz pojedina naselja koja se nalaze na Lazarusovoj karti, procijenit će se Laza-

² Mirko Marković, *Descriptio Croatiae* (Zagreb: Naprijed, 1993), 134, 234.

rusov doprinos podizanju poznavanja toponimije, a time i kvalitete karata međurječja Drave i Save u odnosu na njegove prethodnike ili čak suvremenike. On se manifestirao prije svega u obogaćivanju geografskog poznavanja prostora donjega međurječja novim setom zabilježenih toponima, za koje su autorice ponudile rješenja njihovog smještaja ili značenja (analizirajući i grafiku i tekstualni sadržaj karte), što je posebno važno za one od njih koji u dosadašnjim historijskim studijama nisu bili istraženi.

Izvori i literatura

Primarni izvor za istraživanje donjega međurječja Drave, Save i Dunava na karti Lazarusa Secretariususa iz 1528. godine upravo je *Tabula Hungariae*, koja se čuva u Nacionalnoj knjižnici *Széchenyi*, a dostupna je i na različitim *online* repozitorijima, između ostalih i na *Hungaricana*.³ Pritom treba naglasiti kako su na ovoj stranici dostupne tri različite verzije iste karte, dvije iz 1528. godine te jedna iz 1553. godine.⁴ Kao predložak za pregled toponima i povijesnih okolnosti u ovom su radu korištene karte iz 1528. godine, jer prikazuju ona područja, naselja i druge osobitosti koje je autor karte inicijalno želio prikazati. Sadržaj na karti datira upravo iz vremena neposredno prije osmanskog zauzimanja prostora donjega međurječja.⁵ Svaka verzija (izdanje) ima specifičnu kartušu, toponime i slično, pa tako i dvije inačice

³ Puni naziv karte glasi: *Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum quondam Thomae Strigonen/sis Cardin/alis Secretarium virum expertum congesta, a Georgio Tanstetter Collimitio revisa auctiorque reddita, atque iamprimum a Jo. Cuspiniano edita Serenissimo Hungarie et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum Archiduci Austriae etc. Sacra auspicio maiestatis suae ob reip/ublicae/ Christiane usum, opera Petri Apisani de Leyssnigk Mathematici Ingolstaiani invulgata Anno Dni 1528.* Usp. László Irmédi-Molnár, „The earliest known map of Hungary, 1528.“, *Imago mundi* 18 (1964), 53. Karta se čuva u Vojnopovijesnom institutu i muzeju (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) u Budimpešti, a pristupano joj je putem web stranice *Hungaricana*. „*Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...*“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁴ Postoje i neke kasnije inačice Lazarusove karte, primjerice karta iz 1602. godine koju je Ioannes Orlandi izdao u Rimu, a bila je dio Zbirke Novak u vrijeme objave u katalogu izložbe (MUO). Muzej za umjetnost i obrt, *Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. stoljeća do 20. stoljeća. Katalog izložbe* (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1992), 77.

⁵ „*Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...*“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>. Kartu je moguće pronaći i na repozitoriju Nacionalne knjižnice Australije, Wikiwandu i drugim repozitorijima. „*Tabula Hungariae*“, Wikiwand, pristup ostvaren 5. V. 2022., https://www.wikiwand.com/de/Tabula_Hungarie; „Lazarus Secretarius: the first Hungarian map maker and his work“, National Library of Australia, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://catalogue.nla.gov.au/Record/2430852>.

karte iz 1528. godine.⁶ Izuzev karte, komparativno su korišteni i srednjovjekovni izvori te druge rijetke karte koje dokumentiraju naselja na području Vukovske, Srijemske, Baranjske i Požeške županije, dijelom zbog identifikacije toponima, ali i njihove kontekstualizacije u prostoru i vremenu. Naime, određeno naselje bilo je važno ispravno identificirati i ubicirati te mu odrediti primarnu svrhu. Tek nakon toga je eventualno bilo moguće rekonstruirati razvitak iz razloga povremenih diskontinuiteta u opstojnosti naselja (gašenje jednih i stvaranje novih) ili čak promjene smještaja pojedinog naselja donjeg međurječja u prostoru. Kao orijentir pri odabiru diplomatskih izvora korištena su, primarno, rukopisna djela Pála Engela o naseljima Vukovske i Požeške županije, u kojima on donosi srednjovjekovne izvore koji se odnose na to mjesto te ih posebno opisuje.⁷

U sekundarnoj literaturi Lazarusovom su se kartom ponajviše bavili mađarski povjesničari, geografi i kartografi, dok su u nešto manjoj mjeri temu obradili hrvatski historiografi i kartografi. Mirko Marković na nekoliko stranica donosi podatke o karti, ali i prijepis toponima.⁸ U svojim je radovima Mirela Slukan Altić objasnila važnost karte te analizirala pojedine njezine dijelove, poput prikaza Podravine.⁹ Ante Grubišić spominje Lazarusovu kartu i određene toponime s područja donjega međurječja u kontekstu analize vukovarskog kraja.¹⁰ László Irmédi Molnár napisao je o njoj kratak članak još 1960-ih godina, ističući pritom da se radi o vrlo važnoj karti Ugarske prije dolaska Osmanlija, a u svoj je rad uklopio i preslike karte (iz 1528. godine). On je pokrenuo raspravu o projekciji karte, koju su nastavili autori Gábor Timár, Gábor Molnár, Balázs Székely i Katalin Plihal.¹¹ Još su neki autori, poput Istvána Klinghammera, pisali o Lazarusu te analizirali pojedina geografska područja na njegovoj karti.¹²

⁶ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁷ Pál Engel, „Valkóvármegye“, rukopis; Pál Engel, „Pozsegamegye“, rukopis.

⁸ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>; Marković, *Descriptio*, 87-97.

⁹ Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija* (Samobor: Meridijani, 2003); Mirela Slukan Altić, „Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora“, *Podravina 2* (2003), br. 4, 124-126.

¹⁰ Ante Grubišić, „Šume vukovarskog vlastelinstva u 18. st. prema kartografskim izvorima“, u: *Slavonske šume kroz povijest*, ur. Dinko Župan, Robert Skenderović (Slavonski Brod, 2017), 143-144.

¹¹ Irmédi-Molnár, „The earliest known map of Hungary“, 53-59; Gábor Timár, Gábor Molnár, Balázs Székely, Katalin Plihal, „Lázár térképe és a ptolemaioszi vetület“, *Geodézia és Kartográfia* 60 (2008), 20-26.

¹² István Klinghammer, „Hungarian cartography from the days of Lázár to the present day“, *Hungarian Science XLII* (1997), 1037-1056; Tivadar Gaudenyi, Mladen Jovanović, „Lazarus' Map of Hungary“, *Journal of Geographical Institute Jovan Cvijic SASA* 62 (2012), br. 2, 117-131.

Zasigurno najveći doprinos poznavanju Lazarusove karte donio je Lajos Stegena svojom uredničkom knjigom iz 1982. pod naslovom *Lazarus Secretarius. The First Hungarian Map Maker and His Work*. U njoj je više autora obrađivalo različitu problematiku, u rasponu od povijesne do astronomske perspektive. Vrlo je vrijedan prijepis toponima kategoriziranih u tablicama prema državama u kojima su se lokaliteti nalazili u vrijeme izdavanja knjige. Sva su naselja s područja donjeg međurječja navedena u kategoriji „Settlements lying on the territory of present Yugoslavia (cont.)“. Pored toga, naselja su popisana i prema različitim inačicama, kako prema karti iz 1528., tako i prema drugim kartama različitih autora koji su prikazivali područje obuhvaćeno Lazarusovom kartom. Popis ujedno sadržava i kategoriju prema identificiranom lokalitetu, odnosno današnjem toponimu mjesta koje je zabilježeno u povijesnim izvorima ili i danas postoji, a u tablicama su prikazani i hidronimi te horonimi.¹³

Teorijsko-metodološki okvir analize starih karata

Staru kartu kao povijesni izvor možemo promatrati dvojako; kao prvo-razredni povijesni izvor (geografske prirode) koji autentično predstavlja vrijeme nastanka, odnosno kao komunikacijski alat u specifičnom mediju (kartografiji), ali i kao subjektivni konstrukt autora ili povijesnog kruga u kojem je nastao. Konkretno, doprinos ugarskog kulturnog kruga boljem poznavanju regionalnih geografsko-kartografskih podataka vidljiv je i na primjeru Lazarusove karte, koja je točnija za prostor istočne kontinentalne unutrašnjosti nego za jadranske uzobalne krajeve. Kao kulturalni tekstovi, karte se mogu višestruko interpretirati,¹⁴ ovisno o različitim okolnostima nastanka te pravilima kulturnog ili žanrovskog koda. Kao vizualan prikaz, one su tijekom srednjega i ranog novog vijeka odražavale i potvrđivale pripadanje, i onoga kojeg se kartiralo, ali i samog autora. Imale su kapacitet konstruirati Drugoga kroz njegove (najčešće stereotipne) odrednice kojima se razlikovao od samopercepcije kartografa, najčešće kao njegov dijametrični odraz. Drugi se na kartama mogao naglasiti prema različitim odrednicama, od ekonomskih, kulturnih i obrazovnih, preko jezičnih i političkih, do etničkih. Pritom je naglašeni konflikt kršćanskog svijeta i nadiruće osmanske civilizacije kao nevjernika s istoka predstavljao jednu od najsnažnijih komponenti razliko-

¹³ Lajos Stegena (ur.), *Lazarus Secretarius. The First Hungarian Map Maker and His Work* (Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1982).

¹⁴ Jasno, za razliku od ranijih pozitivističkih praksi deskripcije kartografskog sadržaja, suvremene analitičke teorije, diskursi i konceptualno-teorijski okvir prostornoga i različitih ostalih obrata otvaraju i za karte novu istraživačku perspektivu, posebno važnu u svjetlu interdisciplinarnosti pristupa. Brian J. Harley, „Deconstructing the map“, *Cartographica* 26 (1989), br. 2, 1-20.

vanja Drugih od Nas na kartama pripadnika habsburške (srednjoeuropske) kartografske tradicije.¹⁵ Kartom se mogla odašiljati poruka, davati informacija, ali i manipulirati dojmom publike, ovisno o posjedovanju točnog karto-geografskog podatka, kao i o odnosima između imperijalnih i/ili lokalnih interesa.¹⁶ Pritom je ključnu ulogu odigrao smještaj hrvatskih zemalja na višegraničjima različitih europskih (i vaneuropskih) sila, na dodiru habsburškoga i mletačkoga, ali i osmanskoga svijeta, na kontaktu društava različitih organizacijskih, religijskih, (multi)etničkih, kulturnih postavki i normi. Lazarus na karti ne daje informacije o Osmanlijama kao o Drugima, već njihov prisutnost naglašava bilježenjem bitke kod Golubovca i Mohačke bitke te ucrtavanjem stjegova s polumjesecom, primjerice na beogradskoj utvrdi, obavještavajući čitatelja karte o širenju osmanskih posjeda. Diskontinuiteti upravne teritorijalnosti, tj. promjene političkih granica, naime, još od antike do danas predstavljali su jednu od najstalnijih i dalekosežnih sadržajnih informacija o prostoru jugoistočne Europe, pogotovo u vrijeme njegovog renesansnog reotkrivanja.¹⁷ Stoga su posredstvom karata, odnosno različitih kartografskih narativa, Beč, Venecija ili Istanbul mogli komunicirati vlastite politike i državne strategije, u ovom slučaju dokumentirati tradicionalno, odnosno povijesno pravo na ugarski prostor.¹⁸ Bilo da su odražavale političke pretenzije kroz reprodukciju određenih imperijalnih kartografskih tradicija (prepoznatljivo srednjoeuropskih, štoviše vezanih uz bečke kulturne krugove) ili čak same političke programe, karte su u ranom novom vijeku bile u prvom redu izraz autorova vjerskog, etničkog i/ili kulturnog identiteta; nastale kao mješavina (autoru poznate) geografske stvarnosti, ali i imaginacije u slu-

¹⁵ Više o vizualizaciji tog fenomena u: Dubravka Mlinarić i Snježana Gregurović, „Kartografska vizualizacija i slika Drugoga na primjeru višestruko graničnih prostora“, *Migracijske i etničke teme* 27 (2011), br. 3, 359-363.

¹⁶ Promjenjivim političkim granicama s Osmanlijama, koje su nerijetko i potpuno izostavljane, svjesno su pretpostavljene tradicionalne granice srednjovjekovnog predosmanskog razdoblja, npr. granice jurisdikcije Katoličke Crkve, rimskih provincija ili pak srednjovjekovnih kraljevstava. Mlinarić i Gregurović, „Kartografska vizualizacija“, 354; Dubravka Mlinarić i Mira Miletić Drder, *Zbirka Novak: Mappae Croaticae u Zbirci zemljovida i atlasa NSK* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2017), 44-56; Borna Fuerst-Bjeliš, „Imaging the Past: Cartography and Multicultural Realities of Croatian Borderlands, u: *Cartography. A Tool for Spatial Analysis*, ur. C. Bateira (Rijeka, 2012), 307.

¹⁷ Politički ili ekonomski interesi za ove prostore podizali su i kartografsku „vrijednost“ zahtjevnih tržišta srednje ili zapadne Europe. Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 46-48.

¹⁸ Kartografske politike srednjoeuropskih (ali i zapadnoeuropskih) kartografa uključivale su „prešućivanje“ osmanskih horonima, regionima i posebno konkretne granične linije, odnosno osmanskih osvajanja u 16. stoljeću na jugoistoku ugarskih zemalja. Svojevrsni *revival* antičkih toponima, pa čak i prikazi negdašnjih antičkih provincija, predstavljaju dodatnu „potvrdu“ tradicionalnog prava starijih žitelja, ali i posjednika, na te prostore.

čaju prikaza manje poznatih područja.¹⁹ Odvajanje subjektivnog na karti od mogućeg objektiviziranog geografskog podatka predstavlja određeno čitanje karte „između redova“. Kako je u to vrijeme kartografija još uvijek bila izvan okvira danas poznatog i usustavljenog standardiziranog kartografskog koda, nužan je transdisciplinarni komparativni pristup staroj karti kao izvoru. Za njeno čitanje i poznavanje kartografskoga metajezika²⁰ nužno je poznavati i onovremeni kartografski imaginarij, odnosno povijesni set simbola koji su bili zajednički određenim društvenim zajednicama. Stoga su različite kartografske prakse reflektirale određene razlike u kartografskom sadržaju te svrsi odnosno uporabi karata. Hrvatsku su kopnenu unutrašnjost srednjega pa i ranog novog vijeka najbolje poznavali te stoga i kartografirali pripadnici srednjoeuropskog kulturnog kruga (pretežito njemački i austrijski kartografi, kao i Lazarus), dok su prostoru priobalja i otoka pristup imali te ga stoga i češće kartografski dokumentirali talijanski, posebno mletački autori.²¹

Povijesno-politički kontekst u kojem je karta nastala

Početak ranog novog vijeka donje je međurječje slabo poznati i vizualno dokumentirani prostor, koji se zbog osmanskog prodiranja s jugoistoka nameće kao važan prostor političkih, ekonomskih i društvenih zbivanja. Od kraja 14. stoljeća, a napose nakon pada Bosanskog Kraljevstva pod Osmanlije i osnivanja Bosanskog sandžaka 1463. godine, uslijedili su daljnji vojni upadi iz osmanske krajine (*serhata*) prema promatranim područjima. Osmansko Carstvo postupno je osvajalo jugoistočnoeuropska kraljevstva, od srednjovjekovne Bosne, Hrvatske i Slavonije do dijelova Ugarske, te je nove posjede uključilo u osmanski ejalet Rumeliju.²² Propasti hrvatsko-ugarske vladavine u nizinskom međurječju Drave i Save pridonijela je i politička nestabilnost lokalnoga plemstva te je cijeli taj prostor nakon 1537. godine uključen u Osmansko Carstvo.²³ Upravo su dinastičke promjene, uz one političke, kulturne ili ekonomske, vodile k pojačanom interesu europskih političkih elita, posebno ugarskih ili habsburških, koje su zadržale ekonomske i političke in-

¹⁹ Mlinarić i Gregurović, „Kartografska vizualizacija“, 98. U ovom slučaju se Lazarus nije poveo za čestom praksom suvremenika koji su precrtavali podatke s tuđih karata za manje poznate prostore, odnosno izabrao je izostaviti prikaz, a time i selekciju tuđih informacija o jadranskim prostorima, jer se fokusirao na osobno mu bliži, a samim time i neupitno poznatiji ugarski prostor.

²⁰ Dubravko Škiljan, *Mappa Mundi* (Zagreb: Antibarbarus, 2006), 15.

²¹ Marković, *Descriptio*; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*; Slukan Altić, *Povijesna kartografija*.

²² Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 25.

²³ Željko Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007), 13.

terese na teritoriju svojih izgubljenih posjeda.²⁴ Oni su im ostali zanimljivi zbog ekonomskih resursa i demografske složenosti, ali još više zbog iznimnog geostrateškog položaja. Naime, kopneno je zaleđe, premda u geografskom kontekstu marginalan prostor, bilo istovremeno kao posljednji ostatak teritorija pod vlašću hrvatskih staleža i Sabora politički važan štit pred osmanjskim pritiscima, s ulogom predziđa (*Antemurale Christianitatis*).²⁵ U tom su kontekstu u europskim kulturnim krugovima posebno važna bila nova saznanja o različitim suverenim političkim jedinicama jugoistočne Europe, zabilježenim sa što više detalja u obliku kakve su bile prije potpadanja pod osmansku vlast.²⁶ Prije formiranja vojno-obrambenog sustava uz granicu s Osmanlijama na Lazarusa je pao dio tereta bilježenja što više predosmanskih naselja i ostalog kartografskog sadržaja, zahtjevnog zadatka koji su u idućim stoljećima izvodili vojnokrajški topografi, inženjeri i geodeti. Naime, vojna je topografija svoju punu primjenu našla tek stoljeće ili dva kasnije, na kartama krajiških (pograničnih) prostora u Posavini, no u Lazarusovo je vrijeme bila još u povojima.²⁷ Pored toga, konkretan je prostor habsburškim geodetima i kartografima zbog osmanskih osvajanja bio dijelom nedostupan. Kartografi toga prostora se, nakon općenitih informacija koje nalaze na Ptolemeje-

²⁴ Maja Perić i Dubravka Mlinarić, "Sclavonien op de kaart: Slavonia through the eyes of Dutch cartographers of the first half of the eighteenth century, *Kartografija i geoinformacije* 21 (2022), br. 37, 5-7.

²⁵ Josip Adamček, „Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću“, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross (Zagreb, 1981), 17; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 49, 61.

²⁶ Jeremy Black, *Maps and History: Constructing Images of the Past* (New Haven-London: Yale University Press, 1997), 8; Perić i Mlinarić, „Sclavonien“, 7.

²⁷ Djelovali su u okviru pogranične administrativne jedinice organizirane uz rijeku Savu (Vojne krajine – *Militargrenze*, odnosno *Slavonske krajine* kao njenog integralnog dijela), koja je i bila utemeljena s ciljem zaustavljanja širenja i prevencije novih osmanskih upada prema civilnom dijelu (*Provincial*) međurječja dalje na sjeveru, odnosno dublje prema središnjoj i zapadnoj Europi. Primjenjivali su je habsburški vojni kartografi, topografi i inženjeri uključeni u terenski rad na izmjeri i kartiranju pograničnih fortifikacija ili graničnih linija za imperijalne vojno-strateške potrebe habsburške upravne administracije ili vojske. Nakon stabilizacije granice i posebno nakon osmanskoga povlačenja prostor se kartografski dokumentirao i u cilju fiskalno-ekonomske valorizacije novodoseljenog stanovništva. Primjer takvog rada je terensko utvrđivanje i označavanje graničnih humaka dogovorenih prema principu *uti possidetis ita possideatis*, a sukladno mirovnim ugovorima u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Za obavljanje tog zadatka imenovana je mješovita *Komisija za razgraničenje* koja je imala zadatak kartirati i na terenu obilježiti habsburško-osmansko-mletačku granicu, na čelu koje su bili L. F. Marsigli i J. C. Müller. Tada je nastao velik broj karata u krupnom mjerilu, ali su pojedini segmenti kasnije okrupnjeni u pregledne sinteze, što nije neobično jer je na projektu sudjelovao velik broj ljudi na svim zastupljenim stranama. Marković, *Descriptio*, 162-163, 166, 220-233; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 46-56.

vim kartama (s njegove pete i devete tabule),²⁸ počinju oslanjati na njemačke i austrijske (generalno uzevši, srednjoeuropske) stručnjake i njihova znanja. Mogu njihove karte reciklirati, odnosno u najboljem slučaju okrupnjivati i kompilirati prikupljene geografske podatke iz prethodnih vremena, bilo u vizualnoj ili narativnoj formi (stare knjige, slike, putopisi).²⁹ Usporedba s kasnijim vojnokrajškim inženjerskim kartama nije bezrazložna upravo stoga jer su topografi 17. stoljeća imali na raspolaganju naprednije metode izmjere i terenskoga rada, čime su inovacije na Lazarusovoj karti nastale u etapi koja je tome prethodila još značajnije te predstavljaju važnu kariku prema točnijem spoznavanju prostornog razmještaja i kartografsko-geografskog sadržaja. Osim nužnog kompiliranja starijih izvora, za Lazarusove suvremenike je postojala i teža, odnosno zahtjevnija mogućnost pribavljanja podataka prije organiziranih geodetsko-katastarskih izmjera. Ona je uključivala prikupljanje novih geografskih podataka na terenu, primjerice putem kontakata s putnicima, trgovcima, hodočasniciima ili svećenicima.³⁰

S obzirom na činjenicu da su hrvatske zemlje bile podijeljene kao posjedi Osmanlija, Mlečana i austrijske grane kuće Habsburg, kartografi svih triju strana imali su najbolji pristup i najviše informacija upravo u krajevima

²⁸ Primjer je prerađena Ptolemejeva peta karta Europe na kojoj je njen autor Sebastian Münster 1550-ih zabilježio prostor Ugarske i susjednih zemalja koristeći se antičkim horonimima *Pannonia superior*, *Pannonia inferior*, *Illyris*, *Liburnia* i sl., dok u međurječju bilježi tek predilirski ili ilirski plemena (keltski Varciani i Scordisci te Breuci sjeverno od Save (i dva toponima (Cornacum i Taururum – antička naselja na području današnjeg Sotina i Zemun). Podsjećanje na antičku i srednjovjekovnu tradiciju ovih prostora bilo je utoidentifikacijsko očitovanje kartografa koji su mahom bili „uvjereni renesansni humanisti“, ali i svjedočanstvo kartografskih politika kojima se ugarske zemlje u vrijeme osmanskih osvajanja nastoji ponovno povezati sa njihovom bogatom predosmanskom tradicijom, dijelom i kroz toponimiju (vidjeti bilješku 19). Marković, *Descriptio*, 98; „Tabula Europae V“, Sebastian Münster, 1540., drvorez, 43 x 26 cm, S-JZ-XVI-32, pristup ostvaren 3. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10339>.

²⁹ Pritom reference na slavnu i bogatu predosmansku povijest, odnosno staru antičku i kasniju kršćansku tradiciju hrvatskih zemalja nerijetko rabe za uspješniji proboj na zainteresirano europsko kulturno tržište. Primjer je čak i slavni nizozemski kartograf Joannes Blaeu, koji je u drugoj polovici 17. stoljeća objavio kartu suvremenog Ilirika Ivana Lučića, *Ilyricum Hodiernum*. Pritom je na njemu suvremeni prikaz hrvatskih zemalja, u to vrijeme dijelom i pod osmanskom vlašću, upisao antičke ili srednjovjekovne toponime, posebno horonime povijesnih regija. Perić i Mlinarić, „Sclavonien“, 7, 17; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 43-45, 56. Renesansni interes za nove i nepoznate prostore revitalizirao je i stare dijagramske sheme svijeta antičkih geografskih znalaca, a na njih se naknadno nastavljao i Ptolemejev rad. Peter Barber i Catherine Delano-Smith, „Image and Imagination, Maps in Medieval Europe“, u: *The Routledge Handbook on Mapping and Cartography*, ur. Alexander J. Kent i Peter Vujakovic (London i New York: Routledge, 2018), 117-125.

³⁰ Sklonost recikliranju starijih podataka i preuzimanju tuđih, bilo kartografskih, bilo narativnih ili bročanih (teorijskih) informacija, razumljiva je zbog činjenice da su te karte iziskivale znatno manje uloženi materijalnih sredstava od provođenja novih i originalnih istraživanja kao alternative. Black, *Maps and History*, 12; Perić i Mlinarić, „Sclavonien“, 7.

pod vlastitom upravom.³¹ U to vrijeme preuzimali su (ponekad i pogrešne) informacije sa starih karata ili među najpouzdanijim dostupnim izvorima podataka te su inspiraciju pronalazili jedan kod drugoga.³² Kulturnim transferom³³ izmjenjuju se koncepti, imaginativne forme i slike, odnosno kartografske imaginacije novih i geografski manje poznatih prostora.³⁴ Jednako se to odnosilo na translaciju u žanru ikonografije, geografije i posebno geo-kartografije.³⁵ Potreba zadovoljavanja estetskih kriterija vizualne prezentacije je, uz interes za hrvatske krajeve kao politički zanimljive prostore i njihove specifičnosti, dovela do toga da su kartografi različitih tradicija i iz različitih kulturnih krugova radili najranije karte hrvatskih zemalja.³⁶

Da bi se identificiralo „strane“ kartografe³⁷ koji su doprinijeli razvoju kartografije ovih prostora, valja prvo vidjeti tko su bili „domaći“ stručnjaci na istom polju. Pa, iako njihovu pripadnost treba gledati u kontekstu vremena u kojem su živjeli i radili, može se reći da su različiti komunalno/regionalno/etnički identiteti srednjovjekovne i ranonovovjekovne Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne u bitnome definirali etničko-kulturni identitet i pripadnost svakog pojedinog kartografa. I dok su se određeni autori s ovih prostora kartografski afirmirali izradom karata nekih drugih zemalja,³⁸ dio je domaćih kartografa pomogao u nastanku novih i boljih (točnijih) karata svoga zavičaja. Pri odgovoru na pitanje kako su oni doprinosili razvitku

³¹ Marković, *Descriptio*; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*.

³² Adamček, „Ekonomsko-društveni razvoj“, 18; Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku* (Zagreb, 2007), 104-109; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 37-40.

³³ Već samom svojom definicijom karta je rezultat kreativnosti i izbora autora, koji određenim kodom oslikava svoju odabranu geografsku stvarnost, zbog čega je karta ujedno i retorički alat koji je ovisan o poznavanju tehnologije proizvodnje, odnosno transfera informacija. Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 20.

³⁴ Manuela Rossini i Michael Toggweiler, „Cultural Transfer: An Introduction“, *Word and Text. A Journal of Literary Studies and Linguistics* 4 (2014), br. 2, 5-7.

³⁵ Kao što to svjedoče tvorcii pojma „nove kulturne kartografije“, u okviru koje se kroz kritičko i multiperspektivno promišljanje kategorija povijesti i geografije prostora proučavaju prelamanja između disciplina. Harley, „Deconstructing“; Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 17.

³⁶ Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 114; Black, *Maps and History*, 8-12.

³⁷ Jedna od migracijskih definicija strancem definira osim „izvanjskog čovjeka“ i onoga koji se možda i etnički drugačije deklarira, ili je pak „iz istog naroda ali iz drugog kraja“. Bitno je da ga razlikuje i drugačiji pravni ili neki drugi položaj. *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, gl. ur. Emil Heršak (Zagreb: Školska knjiga, 1998), 263.

³⁸ Uloga vještoga stranca koji terenskim radom doprinosi protoku informacija i boljem poznavanju novih zemalja u prošlosti je pripala i nekim od hrvatskih kartografa. Oni su pionirski ili novim metodama kartirali strane zemlje, poput Rudera Boškovića u Papinskoj Državi, Ferdinanda Konščaka u Kaliforniji ili Martina Rote u arhipelagu istočnoga Sredozemlja. Mlinarić i Miletić Drder, *Zbirka Novak*, 33-45.

kartografije vidljivo je da su to u prvom redu bili stručnjaci poput bakrorezača ili intelektualaca koji su vlastitim porijeklom i poznavanjem jezika mogli pridonijeti točnijem bilježenju smještaja geografskog sadržaja ili bilježenju toponima. Treba razumjeti da se oni u predmodernom razdoblju nisu samo-identificirali kao Hrvati, nego češće regionalnim ili komunalnim odrednicama: Natale Bonifacio (*Dalmata*), Vincentius Demetreibus Volcius (*Rachuseus, Raguseu*), Martinus Rota (*Sebencan, Sibenciensis*).³⁹

No, promatrajući šire problematiku samoodređivanja hrvatskih kartografa⁴⁰ koji su doprinijeli boljem poznavanju ovih prostora, među njih možemo ubrojiti čak i strance koji zasigurno nisu bili hrvatskoga podrijetla, a upitno je čak i jesu li radili ili živjeli na ovim prostorima. Osim J. Blaeua, V. M. Coronellija i Pirija Reisa, u tu skupinu zaslužnika sigurno možemo ubrojiti i ugarskog intelektualca za kojeg nije poznato je li osobno izvodio terenski rad, Lazarusa Secretariususa, ili pak njegovog bečkog sustručnjaka Wolfganga Laziusa. Naime, i znatno prije uspostave Vojne krajine prostor je bio zanimljiv habsburškim vojnim časnicima i inženjerima, koji su i prije organiziranih terenskih izmjera u 18. stoljeću bili poznati upravo po najpreciznijim kartama svoga vremena, pouzdanijima i točnijima od radova svojih suvremenika.⁴¹ Već i prije vojnih organiziranih terenskih mjerenja srednjoeuropski su kartografi, okupljeni oko elitnih krugova ugarskih, austrijskih (dvorskih) ili njemačkih kulturnih sredina, pokazali značajan interes za što točnije informacije o donjem međurječju Drave, Save i Dunava, pogotovo u predosmanskom razdoblju.

Austrijanac Lazius i posebno ugarski kartograf Lazarus bili su predstavnici spomenutih srednjoeuropskih intelektualaca vezanih uz bečke kulturne krugove, premda civilne, a ne vojne provenijencije. Upravo je u njihovom radu, uz prežitke simboličke estetike srednjovjekovlja, vidljiv i značajan upliv novih znanja i informacija s terena, bilo tehničkih, geografskih, lingvističkih, geopolitičkih ili socio-kulturnih. Bečka je kartografija toga vremena, kao i produkcija renesansnih karata austrijsko-njemačkih izdavača, bila vezana uz matematiku, astronomiju, geodeziju i razvoj novih instrumenata, a informacije su se širile u krugu humanističkih kružoka koji nisu zanemarivali niti upravno-administrativne, odnosno vojno-strateške interese Habsburga kao centralne vojno-

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Definiciju pogledati na stranicama Hrvatskoga kartografskog društva pod: „O kartografiji/Hrvatski kartografi“, Kartografija.hr, pristup ostvaren 8. IX. 2023., http://www.kartografija.hr/old_hkd/

Takoder, više o drugim pojedincima među hrvatskim kartografima vidjeti u: Miljenko Lapaine i Ivka Kljajić (prir.), *Hrvatski kartografi. Biografski leksikon* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009).

⁴¹ Adamček, „Ekonomsko-društveni razvoj“, 18.

političke sile toga prostora. Na temelju multidisciplinarnih teorijskih znanja i matematičko-astronomskih dostignuća Johannes von Gmunden, Georga Peuerbacha ili Konrada Celtisa,⁴² obojica su, a posebno Lazarus Secretarius, kartirali promatrani prostor u predosmanskom razdoblju, s naseljima i topnimijom toga vremena. Time su kao ljudi podrijetlom izvan toga kraja⁴³ preispitali i proširivali kartografska i geografska znanja o donjem međurječju.

Djelovanje prvog ugarskog kartografa Lazarusa Secretariusa i nastanak karte *Tabula Hungariae*

Srednjovjekovni i ranonovovjekovni izvori donose oskudne podatke iz života Lazarusa Secretariusa, te se pretpostavlja da je rođen u drugoj polovici 15. stoljeća. Kartuša s karte navodi da je bio tajnik ostrogonskog nadbiskupa i ugarskoga kardinala Tome Bakača (Tamás Bakócz).⁴⁴ Zabilježeno je i da je određeno vrijeme boravio u Beču, gdje je u krugu bečke kartografske škole surađivao s Johannesom Stabiusom, Georgiusom Collimitiusom, odnosno Tannsteterom, te Petrom Apianom.⁴⁵ Pretpostavlja se također i da je preminuo prije 1528. godine, sudeći prema tvrdnjama L. Irmédi-Molnára, koji se referira na Lazarusa kao na „bivšeg tajnika kardinala“.⁴⁶ Dodatno je Lajos Stegena, prenoseći istraživanje Ernsta Bernleitherna, zabilježio da je prema maticama studenata bečkog sveučilišta s početka 16. stoljeća pronašao u godini 1512. izvjesnog Lazarusa de Stuelweissenburga (Székesfehérvár) koji je bio student sveučilišta i Tannsteterov učenik. Premda dodatno usložnjava atribuiranje Lazarusova rada, kao vremenski primjerenu indiciju nudi i izvor iz 1514. godine, prema kojemu je Tannsteter radio sa Stiboriusom i svojim „najizvršnjim učenikom“⁴⁷ Lazarusom na kalendarskoj reformi za Peti late-

⁴² Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 100; Marković, *Descriptio*, 87.

⁴³ Kao pripadnika obrazovane elite, Lazarusa bismo u međurječju zasigurno mogli definirati kao kulturno i jezično drugačijeg od prosječnog stanovnika ovih prostora, koji je imao tehničkih znanja iz srednjoeuropskih krugova u kojima se kretao, premda je svojih ugarskim podrijetlom ujedno zadovoljavao i kriterij domaćeg autora koji je jednostavnije mogao pribaviti geo-kartografski podatak ili saznati ime i poziciju lokalnoga naselja.

⁴⁴ Irmédi-Molnár, „The earliest known map of Hungary“, 53; Marković, *Descriptio*, 87-88; Gaudenyi i Jovanović, „Lazarus' Map“, 119.

⁴⁵ I dok su prva dvojica vjerojatno pridonijela realizaciji karte u segmentu izrade astronomske i geodetske osnove, tipično bečka grafika karte odražava Apianovu ruku. Marković, *Descriptio*, 90.

⁴⁶ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., [⁴⁷ Stegena prenosi pridjev iz izvora, u kojem je taj učenik imena Lazarus opisan kao „vorzüglichster“. Lajos Stegena, „Lazarus Secretarius“, u: *Lazarus Secretarius. The First Hungarian Map Maker and His Work.*, ur. Lajos Stegena \(Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982\), 14.](https://maps.hungaricana.hu/en/HTTTerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0;Irmédi-Molnár, „The earliest known map of Hungary“, 53; Marković, <i>Descriptio</i>, 88.</p></div><div data-bbox=)

ranski koncil 1512.-1517. godine te na pripremama gregorijanskog kalendara. Izvor o kanonicima Ostrogojske nadbiskupije iz 1510. godine, koji prenosi Stegena, navodi ime Lazarusa Rosetusa kao kapelana nadbiskupa Tome te se još Lazarus Rosetus spominje kao kanonik između 1509. i 1514. u bolonjskom rukopisu. Ipak, i dalje nije moguće sa sigurnošću utvrditi da se radi o istom Lazarusu Secretariusu.⁴⁸

Identificirajući suradnike Lazarusa Secretarius na koje se eventualno mogao osloniti pri izradi karte Ugarske, literatura navodi da je astronomsku i geodetsku osnovu njegove karte vjerojatno izradio Johannes Stabius. Prema kartuši, vidljivo je da je značajnu ulogu pri izdavanju karte imao Georgius Collimitius, odnosno Tannstetter, u tolikoj mjeri da je László Irmédi-Molnár zaključio kako je Collimitius izdao kartu nakon Lazarusove smrti. Važan je i podatak da je Collimitius dovršio svoju kartu Ugarske i okolnih zemalja do 1520. godine. Premda ona do danas nije sačuvana, može uputiti na pretpostavku da su ona ili čak i njen autor osobno bili od pomoći Lazarusu ne samo pri izradi i izdavanju karte, već i pri identifikaciji i oblikovanju toponima. Treći Lazarusov suradnik bio je Petar Apian, koji je kartu u drvu i izrezao. Lazarusova karta je izdana u Ingolstadt 1528. godine, što ne treba čuditi jer je to bilo matično sveučilište Petra Apiana.⁴⁹ Postoji i nekoliko kasnijih izdanja Lazarusove karte, od Valvasorovog venecijanskog primjerka iz 1553. do Ligorio Napolitanovog rimskog primjerka iz 1559. godine, a predložak je za svoju kartu Ugarske preuzeo i Johannes Sambucus 1566.⁵⁰

Specifičnosti karte i izbor toponima

Pored ostalih specifičnosti karte, poput podizanja standarda umjetničkih i graverskih vještina u prikazu istoga prostora, kojima ovdje neće biti posvećena posebna pozornost, fokus ove studije je stavljen na toponime. Velik je broj toponima dokumentiran na karti, kako na području cijele Ugarske, tako i na području donjega međurječja. Stoga je karta i grafički obuhvatila prvi (ali i zadnji) detaljniji popis imena naseljenih mjesta (ojkonima) prije dolaska Osmanlija na ovo područje. Sva geografska imena zabilježena su goticom. Kao specifičnost karte izdvaja se dvojna uporaba latinskog i njemačkog jezika, koji se često isprepliću i u samom tekstu, dok su toponimi

⁴⁸ Stegena je prenio još nekoliko različitih, kako šesnaestostoljetnih, tako i kasnijih izvora koji bi mogli upućivati da se radi o Lazarusu Secretariusu, no i dalje ostaju još neka nerazjašnjenija pitanja u vezi s njegovim porijeklom. Stegena, „Lazarus Secretarius“, 14-15.

⁴⁹ Irmédi-Molnár, „The earliest known map of Hungary“, 53; Marković, *Descriptio*, 88; „Apianus, Petrus“, *Hrvatska enciklopedija online*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3296>

⁵⁰ Marković, *Descriptio*, 97.

najvećim dijelom zabilježeni fonetski prema onome što je Lazarus mogao čuti od lokalnog stanovništva ili poznavatelja jezika. Vjerojatno je zbog toga kod nekih toponima teško odgonetnuti o kojem se mjestu radi.⁵¹

Naseljena mjesta su označena sitnim vedutama ili kružnicama, a važnost naselja naznačena je veličinom slova njegovog ojkonima, što je posebno indikativno pri određivanju onovremene hijerarhije naselja po važnosti.⁵² Primjer za takvu konstataciju je odnos ojkonima Valpova i Osijeka. Naime, Valpovo (*Valpo*) je na karti zabilježeno značajno većim slovima u odnosu na Osijek (*Ezeck*).⁵³ Razlozi leže u činjenici da je, premda je bio na značajnijem stupnju razvoja krajem 15. stoljeća te je stoga u izvorima zabilježen kao *civitas*, Osijek ipak potpao pod Osmanlije već 1526. godine.⁵⁴ S druge pak strane, valpovačka utvrda odolijevala je napadima Osmanlija i nakon nastanka karte, sve do 1543. godine. Stoga je vjerojatno *Valpo*, koje je zadržalo status, ugarski kartograf zabilježio na karti značajno većim slovima.⁵⁵ Nasuprot aktualnosti koju Lazarus demonstrira, za dio svoga sadržaja bilježi i određeni broj administrativnih jedinica, poput Zagorske županije, koja tada više ne egzistira, što ukazuje na zastarjelost dijela njegovih podataka, posebno u dijelu referiranja na teritorijalni ustroj iz ranog i razvijenog srednjeg vijeka.⁵⁶

Od reljefnih oblika vezanih uz donje međurječje na karti je prikazano Požeško gorje u obliku grupiranih krčićnjaka, pri čemu su izostavljeni sjeverni i istočni dio gorja. Uz ovo gorje, prikazan je i neprecizan tok Orpljave, s utokom u rijeku Savu kod Broda.⁵⁷ Prilično vjerodostojno su prikazane šume, što je na području donjega međurječja vidljivo i na đakovačkom području. To je i eventualna indikacija Lazarusovog terenskog rada, koja bi mogla aktualizirati

⁵¹ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, Hungaricana, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁵² Marković, *Descriptio*, 90.

⁵³ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, Hungaricana, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁵⁴ Danijel Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2020), 74-75.

⁵⁵ „Valpovo“, Proleksis enciklopedija online, pristup ostvaren 5. VI. 2022., <https://proleksis.lzmk.hr/49895/>.

⁵⁶ Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 240.

⁵⁷ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, Hungaricana, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>; Marković, *Descriptio*, 90, 94.

rati pitanje je li Lazarus osobno boravio na području koje je kartirao.⁵⁸ Osim manjih rijeka poput Karašice ili Orljave, u većoj mjeri su vjerodostojno prikazani Dunav, Drava i Sava. Primjer je meandar Dunava nedaleko od Borova (*Boroh*). Također, širinom linije ucrtane rijeke naglašena je njena veličina, pa je tako Dunav značajno širi u odnosu na Dravu i Savu.⁵⁹

O aktualnosti njegovih karata svjedoče prikazi osmanskih osvajanja, konkretno dviju bitaka i pojedinačno osvojenih gradova ili utvrda. Prikazana je bitka za Golubac, do koje je došlo 1428. godine, a zabilježeno je kako je Žigmund Luksemburški izgubio bitku protiv osmanskog sultana 1409. godine.⁶⁰ Zanimljivost je da su, vezano uz spomenutu bitku, na karti ucrtani čak i osmanski šatori. Također, na karti je prikazana i beogradska utvrda s osmanskom zastavom s vidljivim polumjesecom, što potvrđuje interes, ali i protok informacija o vojno-političkim promjenama u susjedstvu među pripadnicima srednjoeuropske intelektualne elite.⁶¹ Druga zabilježena bitka na karti je Mohačka bitka iz 1526. godine, pri čemu je zabilježen čak i datum 29. kolovoza. Bilježeći etnonim Rätzni u kontekstu dolaska novog stanovništva, Lazarus je naznačio kako je donje međurječje, zbog osmanskih osvajanja, mijenjalo svoju etno-konfesionalnu strukturu dolaskom stanovništva koje je s juga ili jugoistoka bježalo pred Osmanlijama.⁶²

Ojkonimi (ekonimi) na području donjega međurječja Drave, Save i Dunava

Donje međurječje Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku činilo je specifičan historijsko-geografski prostor. Od početka razvijenog srednjega vijeka ono je dio Ugarskoga Kraljevstva, a na njemu se prostiralo nekoliko županija, ponajprije Vukovska, a nešto manjim dijelovima Baranjska, Požeška te Srijemska županija. Nakon toga, ovaj je prostor tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća došao pod osmansku vlast; stoga Lazarusova karta, kao kompri-

⁵⁸ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>. Dio istraživača upravo iz istih razloga smatra da je za potrebe nastanka karte bio organiziran terensko-mjernički rad većih razmjera, koji jedan čovjek ne bi mogao odraditi sam. Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 239.

⁵⁹ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>; Marković, *Descriptio*, 90.

⁶⁰ Gaudenyi i Jovanović, „Lazarus' Map“, 123-124.

⁶¹ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁶² Marković, *Descriptio*, 95.

mirani dokument sastavljen od slojevitih (ne treba zaboraviti niti autorovo pravo selekcije!) informacija o toponimiji prostora, sakupljenih tijekom dužeg vremenskog razdoblja, svjedoči o (dis)kontinuitetu pojedinih naselja na tom području. U analitičkom pregledu koji se donosi u radu zabilježeni su ojkonomi, odnosno imena naseljenih mjesta od Požege (*Pozsega*) na zapadu do Zemuna (*Zemlin*) na istoku, odnosno do ušća Save u Dunav. Veći dio ovih posjeda danas se nalazi na prostoru Republike Hrvatske, dok je manji dio u današnjoj Republici Srbiji. Na karti je prikazano i naselje *Draszád*, koje, premda je smješteno sjeverno od Dunava, po karakteristikama i aktualnim historiografskim analizama pripada naseljima donjega međurječja.⁶³

Kod većine analiziranih simbola (crteža) za određeno naselje i njegovih imena (toponima kao riječi) moguće je odrediti smještaj naselja već prema samom položaju simbola i toponima na karti. Ujedno je poznato i današnje ime naselja, ukoliko postoji kontinuitet naseljavanja. Pregled toponima nalazi se u Tablici 1. Naime, nakon pregleda literature koja je nastojala identificirati toponime s promatranog područja, utvrđeno je kako za pojedine od njih do sada nije usuglašeno mišljenje o smještaju naselja i porijeklu imena. Stoga se uz pomoć drugih arhivskih izvora te literature nastojalo ponuditi rješenja za te toponime koji još do sada nisu identificirani. Oni su u Tablici 1. označeni podebljano i sa zvjezdicom. Prvi je primjer toponim *Koroga*, za koji je i prethodno više istraživača ponudilo rješenje da se radi o mjestu Kórógy, odnosno Korod. Vjerojatno je bila riječ o utvrđi Kolođvar, smještenoj nedaleko od Osijeka, koja je u srednjem vijeku bila rezidencija plemićke obitelji Korodski.⁶⁴ Nadalje, za naselje Krasso u literaturi se navodi da se radi o mjestu *Petrijevo*, no točan naziv bio bi Petrijevc.⁶⁵ Ipak, srednjovjekovni izvori donose podatke o naselju *Bonahida Crasso*, *castellum Crasso*, kao i *castrum Crasso*,⁶⁶ koje su povjesničari identificirali kao naselje Karaševo, čiji smještaj otprilike odgovara današnjem naselju Petrijevc. Također, spomenuti Lazarusov toponim *Krasso* vjerojatno odgovara lokalitetu Krassó, koji je i Engel prikazao na svojoj karti koja rekonstruira naselja koja su postojala oko 1500. godine.⁶⁷ Toponim *Latza* na karti se nalazi nedaleko od Požege te postoji mo-

⁶³ Jelaš, *Gradovi*, 10.

⁶⁴ Róbert Halmai, Pál Hrenkó, Mihály Melkuti, „The Geographical Names on the Lazarus Maps“, u: *Lazarus Secretarius. The First Hungarian Map Maker and His Work*, ur. Lajos Stegena (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 58; Marković, *Descriptio*, 95; Stanko Andrić, *Potonuli svijet: rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001), 245-246.

⁶⁵ Halmai, Hrenkó, Melkuti, „The Geographical Names“, 58; Marković, *Descriptio*, 95.

⁶⁶ Deszö Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II* (Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894), 475.

⁶⁷ Pál Engel, *Magyarország a középkor végen* [CD-ROM], 2001; Vilko Čuržik, „Petrijevc“, *Petrijevački ljetopis* 1 (1991): 15-16.

gućnost da je prikazano mjesto Laze, koje se spominje u osmanskome defteru Pakračkog sandžaka iz 1565. godine. Iako se u poznatim srednjovjekovnim izvorima ovo naselje ne spominje, izgledno je da je postojalo i u vrijeme izrade Lazarusove karte. Moguće je da se radi o današnjem mjestu Čosine Laze.⁶⁸

U slučaju naselja koje je Lazarus zabilježio kao *Nymti*, a na karti je smješteno nedaleko od Osijeka, pretpostavlja se da se radilo o naselju Nemetin. Srednjovjekovni izvori donose različite varijante imena ovoga naselja, poput *Nemiti* iz 1335., *Nempthy* iz 1459. ili *Nemethy* iz 1503. godine, no slični su ili u ponekim slučajevima jednaki nazivi u srednjovjekovnim izvorima i za naselje Nijemci (*Nemeth*, *Nemety*, *Nempthy* i sl.). Ipak, skloniji smo ponuditi rješenje da je riječ o Nemetinu, a ne o Nijemcima, zbog toga što je naselje Nemetin bliže Osijeku od naselja Nijemci, kako na karti, tako i u prostoru, a i Nijemci su na karti označeni kao *Nemeti*.⁶⁹ Iako bi položaj toponima *Ototetz*⁷⁰ prikazanog na Lazarusovoj karti mogao odgovarati položaju mjesta Štitar, kako to navode Halmai, Hrenkó i Melkuti te Marković, ovaj pregled nudi rješenje da se ne radi o Štitaru.⁷¹ Naime, toponim Štitar se u srednjovjekovnim izvorima iz 15. stoljeća javlja u oblicima *Sthithar* ili *Stythar*, što nimalo ne nalikuje navedenom toponimu.⁷² Vjerojatnije je da se kod Lazarusa ipak radi o mjestu Otok, koje se nalazi nedaleko od Županje, ali i od mjesta na kojemu bi trebao biti Štitar. Naime, Otok je krajem 15. stoljeća bio više puta naveden kao *oppidum* te je bio sjedište vlastelinstva. Ipak, u srednjovjekovnim izvorima on se najčešće javlja pod imenom *Athak* te oni ne poznaju ortografiju naselja u obliku „Otok“. U prilog tako postavljenoj tezi govori i smještaj toponima na Lazarusovoj karti, kao i činjenica da je u srednjem vijeku Otok bio važnije mjesto od Štitara.⁷³

⁶⁸ *Popisi Pakračkog sandžaka iz 1565. i 1584.*, iz osmanskoturskog izvornika prevela i priredila Fazileta Hafizović (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2021), 50. Engel je toponim Laze prikazao na svojoj kartografskoj rekonstrukciji naselja Ugarske iz oko 1500. godine na prostoru srednjovjekovne Požeške županije te gotovo na istovjetnom mjestu na kojem se i toponim Latza nalazi na Lazarusovoj karti. Engel, *Magyaroság a középkor végen*.

⁶⁹ MNLOL, DL, 44 927; MNLOL, DF, 276 739; Engel, *Magyaroság a középkor végen*; Engel, „Valkóvármegye“, s. v. Németi (Szentdomonkos).

⁷⁰ Južna obala Save je očito bila slabije obuhvaćena terenskim radom, jer je zabilježeno relativno malo toponima u odnosu na sjevernije krajeve, ali je autor ipak demonstrirao i poznavanje određenih novih toponima s druge strane uspostavljene granice s Osmanlijama, premda ni približno u mjeri kao što je to bilo za prostor sjeverno od rijeke Save. Marković, *Descriptio*, 94-95.

⁷¹ Halmai, Hrenkó, Melkuti, „The Geographical Names“, 60; Marković, *Descriptio*, 94.

⁷² MNLOL, DF, 219 409, 219 012.

⁷³ MNLOL, DL, 43761.

Toponim *Sille* najvjerojatnije odgovara naselju Viljevo, kako to pretpostavljaju autori u Stegeninoj uredničkoj knjizi i Marković. Naselje se nalazilo nedaleko od Donjega Miholjca, gdje i danas postoji naselje istoga imena. U kasnosrednjovjekovnim izvorima, naselje se spominje kao *oppidum*, pa i to može biti jedan od indikatora razloga zašto je prikazano na karti.⁷⁴ Pretpostavlja se da se iza Lazarusovog toponima *Zank* skrivaju naselja Velika Szankova i Mala Szankova, navedena u osmanskim defterima iz oko 1550. godine. Podataka o ovim naseljima nema u poznatim srednjovjekovnim izvorima, no moguće je da se radi upravo o njima jer su se nalazila na području granice srednjovjekovne Baranjske i Vukovske županije, što odgovara i području na kojem ih je Lazarus prikazao.⁷⁵ Naselje *Zeglak*, odnosno vjerojatnije *Szeglak*, prikazano je na Lazarusovoj karti nedaleko od Valpova. Konzultirana kartografska literatura nije ponudila sigurno rješenje problema, premda je izgledno da se radi o Szeglaku, sjedištu Seglačkih, jedne grane plemićke obitelji Korodski.⁷⁶

Nedaleko od Osijeka i Borova, Lazarus je na karti zabilježio toponim *Zet Maria*. Sekundarna literatura nije ponudila konačno rješenje o kojem se mjestu radi, a srednjovjekovni izvori upućuju da je riječ o mjestu pod imenom *Szentmária*. Ono se u izvorima spominje od 1272. godine u različitim oblicima poput *Zemaria*, *Zenthmaria* i sličnim inačicama.⁷⁷ Toponim *Zeuerem* s karte Halmai, Hrenkó i Melkuti su identificirali kao Sisak,⁷⁸ dok Marković nije ponudio svoje rješenje problema. S obzirom da na području na kojem je ovaj toponim naznačen nema nikakvog sličnog imena, inicijalno se nameće pretpostavka da je Lazarus zapravo htio prikazati mjesto *Zelčín*, koje se nalazilo u Baranjskoj županiji.⁷⁹ To je mjesto prikazano na Engelovoj karti otprilike na istom lokalitetu kao i na Lazarusovoj, no budući da nema nikakvih

⁷⁴ Halmai, Hrenkó, Melkuti, „The Geographical Names“, 62; Marković, *Descriptio*, 94; Engel, *Magyaroság a középkor végen*.

⁷⁵ Engel, *Magyaroság a középkor végen*; Engel, „Valkóvármegye“, s. v. Zánk ld. Szank.

⁷⁶ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>; Engel, „Valkóvármegye“, s. v. Szeglak; „Korodski“, *Hrvatski biografski leksikon*, pristup ostvaren 6. VI. 2024., <https://hbl.lzmk.hr/clanak/korodjski>.

⁷⁷ Na svojoj karti Ugarske iz oko 1500. godine, Engel je ubicirao naselje *Szentmária* na području Bijelog Brda, a taj položaj odgovara i onome gdje je Lazarus zabilježio toponim *Zetmaria*. Engel, *Magyaroság a középkor végen*; Engel, „Valkóvármegye“, s. v. Szentmária (falva, Somorja); „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁷⁸ Halmai, Hrenkó, Melkuti, „The Geographical Names“, 57-62.

⁷⁹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*, 523.

drugih potvrda o tome da je baš *Zelčín* prikazan kao *Zeuerem*, za dobivanje jasnijeg odgovora valjalo bi provesti dodatna istraživanja.⁸⁰

Nakon detaljnog pregleda same karte kao izvora, drugih izvora te sekundarne literature izrađen je taksativni pregled ojkonima (Tablica 1). U njoj su u prvom stupcu zabilježeni izvorni toponimi naselja koja nalazimo na Lazarusovoj karti iz 1528. godine, a u drugom stupcu su ponuđena rješenja prema istraživanjima Lajosa Stegene. Potom u trećem stupcu slijede rješenja analize toponima iz knjige Mirka Markovića, ukoliko je autor ponudio rješenje, te konačno u četvrtom stupcu slijedi suvremena inačica toponima. Ukoliko pak do sada sekundarna literatura nije pružila jednoznačno rješenje ubikacije određenog toponima, a ova analiza je došla do nekih novih otkrića, kod suvremene inačice, odnosno rješenja ta su nova rješenja posebno naznačena masnim tiskom i zvjezdicom, a ukoliko je rješenje označeno upitnikom očito još uvijek nije nađeno jednoznačno rješenje koje bi objasnilo toponim (ojkonim) naselja i njegov smještaj (Tablica 1).

Tablica 1. Pregled toponima s prostora donjeg međurječja Drave i Save s karte Lazarusa Secretariusua⁸¹

LAZARUS	Halmai, Hrenkó i Melkuti - rješenje/prijedlog	Marković – rješenje/ prijedlog	Suvremena inačica/ rješenje
Alkowar	Valkóvár (Vukovar)	Vukovar	Vukovar
Ban Monsto	Bánmonostor (Banoštor)	-	Banoštor
Bantz	Barics (Barić)	-	Barić
Baroh	Borovo	Borovo	Borovo
Berezlo	Berkasovo-Nuštar	?	Berkasovo-Nuštar
Brod	Bród (Sl. Brod)	Slavonski Brod	Slavonski Brod
Dombo	Dombó	-	Dombovo
Draszád	-	-	Draszád
Erdnek	Rednek (Vrdnik)	-	Vrdnik
Erdwig	Erdveg	-	Erdvik
Ezeek	Osijek	Osijek	Osijek
Haigmas	Aljmaš	-	Aljmaš
Kametz	Kamenc (Sr. Kamenica)	-	Srijemska Kamenica

⁸⁰ Engel, *Magyarország a középkor végen*; „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.

⁸¹ „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, *Hungaricana*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>; Halmai, Hrenkó, Melkuti, „The Geographical Names“, 57-62; Marković, *Descriptio*, 94-95.

LAZARUS	Halmai, Hrenkó i Melkuti - rješenje/prijedlog	Marković - rješenje/ prijedlog	Suvremena inačica/ rješenje
Karom	Karom (Srem. Karlovci)	-	Srijemski Karlovci
Kelpona	Kölpeny (Kupinovo)	?	Kupinovo
Koroga	Kórógy (Korog)	Korođ	Kolodvar*
Koruska	Koruska	-	Koruška
Krasso	Krasó (Petrijevo)	Petrijevo?	Petrijevci/ Karaševo*
Latza	Laca?	?	Laze*
Lessi Arcgy	Lesi Ároki (Jarak)?*	-	?
Lessi nadelasi	Lesi Nagyolaszi (Mandelos)	-	Mandelos
Maroth	Márot (Morović)	-	Morović
Nasch	Daca?	?	?
Nemeti	Nijemci	Nijemci	Nijemci
Netzke	Našice	Našice	Našice
Newma	Nevna (Levanjska Varoš)	Levanjska Varoš	Levanjska Varoš
Nymti	Nemeti	?	Nemetin*
Orsnotz	Dárnoc (Slatin. Drenovac)	Slatinski Drenovac	Slatinski Drenovac
Ototzetz	Ostroćac (Štitar)?	Štitar?	Otok*
Peterwar- dein	Petervárad (Petrovaradin)	-	Petrovaradin
Potzega	Pozsega (Slav. Požega)	Požega	Požega
Rahotza	Orahovica	?	Orahovica
Ratza	Rácsa (Sr. Rača)	-	Srijemska Rača
S. Demeter	Szentdemeter (Srem. Mitrovica)	-	Srijemska Mitrovica
S. Georg	Sveti Đurađ	Đurađ?	Sveti Đurađ
S. Mihel	Szentmihály (D. Miholjac)	Donji Miholjac	Donji Miholjac
S. Lorentz	Szentlorinc (Podgrađe)	Podgrađe	Podgrađe
S. Petrus	Kaptol	Kaptol	Kaptol
Salankemen	Szalánkemeny (St. Slankamen)	-	Slankamen
Sara	Gara (Gorjani)	Gorjani	Gorjani
Segednin	Szegednics	-	Segedinci
Segednitz	Arki (Jarak)	-	Jarak
Siabo w Diako	Đakovo	Đakovo	Đakovo

LAZARUS	Halmai, Hrenkó i Melkuti - rješenje/prijedlog	Marković - rješenje/ prijedlog	Suvremena inačica/ rješenje
Sille	Viljevo?	Viljevo?	Viljevo*
Slawkotz	Slakovci	Slakovci	Slakovci
Thya	Atya (Šarengrad)	Šarengrad	Šarengrad
Tzakin	Čaglin	Čaglin	Čaglin
Valma	Valina?*	Valina?	?
Valpo	Valpo (Valpovo)	-	Valpovo
Vilak	Ujlak (Ilok)	Ilok	Ilok
Yltz	Ilinci	Ilinci	Ilinci
Ywanka	Ivankovo	Ivankovo	Ivankovo
Zank	Zank?	?	Zánk (Szank)*
Zapana	Županja	Županja	Županja
Zata	Szata (Sotin)	Sotin	Sotin
Zeglak	Szeglak*	Zeglak?	Szeglak*
Zemlin	Zimony (Zemun)	-	Zemun
Zet Maria	Szentmaria (Osijek)?	?	Sveta Marija - Marinci*
Zetzen	Severem (Pleternica)?	Čečanj	Pleternica
Zeuerem	Sisak	?	Zelčin*?
Zombatel	Subotički Lug	Lug	Subotički Lug

Recepcija Lazarusove karte među suvremenicima

Nakon pregleda toponimije s karte razvidno je da su se Lazarusovom kartom kao predloškom u nastanku svojih nešto kasnijih karata poslužili i ugarski, odnosno njemački kartografi Johannes Sambucus (János Zsám-boky) te Sebastian Münster. Karta *Landtafel des Ungerlands, Polands, Preussen, Littaw, Walachen und Bulgaren* iz oko 1550. godine autora Sebastiana Münstera obuhvaća djelomično i prikaz donjeg međurječja. Međutim, uspoređujući Lazarusovu i Münsterovu kartu, treba reći kako je Münsterova karta, vjerojatno zbog namjere autora da prikaže što veći prostor, odnosno izabere sitnije mjerilo, kod generalizacije sadržaja ispustila velik dio toponimije u odnosu na Lazarusovu. Prikazano je svega nekoliko toponima, primjerice Slankamen (*Saladnack*), a zapadni dio i rijeka Drava nisu na karti. Također, tokovi Dunava i Save nisu precizni kao na Lazarusovoj karti.⁸² Sambucusova karta *Ungariae Tanst. Descriptio nunc correcta* iz 1566. godine gotovo u potpu-

⁸² „Landtafel des Ungerlands, Polands, Preussen, Littaw, Walachen und Bulgaren.“, Sebastian Münster, ca 1550., drvorez, 36 x 31 cm, NSK, S-EV-XVI-1, pristup ostvaren 10. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=22265>.

nosti slijedi Lazarusovu toponimiju, ne mijenjajući ni ortografiju naselja ni tokove Drave, Save i Dunava.⁸³ Ipak, njegova karta iz 1579. godine⁸⁴ obiluje geo-kartografskim sadržajem i toponimima vojno-fortifikacijskoga i civilnoga značenja, premda je kod nekih drugačija ortografija (npr. *Banmostor*, *Calmanz*, *Valkovar*, *Karasko*, *Valpov*, *Ezek*, *Petrovar*, *Zalamkem*, *Zemlin*, *Sirmium*, *Sans Demetr*, *Posega*), preuzetim od Lazarusa, što je omogućilo evidentno kolanje informacija između dvojice sunarodnjaka.⁸⁵ No Sambucus, s obzirom na kasniji nastanak njegove karte, bilježi i neke kod Lazarusa nepoznate (nezabilježene) lokalitete, čija bi pak precizna ubikacija zahtijevala dodatnu analizu.

No, možda je najzanimljivija usporedba s Lazarusovim kolegom iz istog srednjoeuropskog dvorskog kulturnog kruga, Bečaninom Wolfgangom Laziusom (Lazom). Taj je austrijski humanist, kartograf, povjesničar i liječnik obnašao, slično kao i Lazarus, i neke važne društvene zadaće, primjerice bio je službeni povjesničar i savjetnik cara (i kralja) Svetog Rimskog Carstva Ferdinanda I. I on je, također 1556. godine, izradio vlastitu kartu Ugarske,⁸⁶ koja se kao epohalni novi iskorak u kartografiji sjevernih hrvatskih zemalja kao unikatni drvorez čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Baselu. I na njoj je vidljiv značajan utjecaj domaćih izvjestitelja odnosno informatora koji su kartografa pratili tijekom njegova terenskog rada mjerenja i opažanja između 1552. i 1555. godine.⁸⁷ Uspoređujući toponimiju Laziusove i Lazarusove karte, primjećuje se kako Lazius uglavnom slijedi Lazarusov izbor geografskog nazivlja, no u znatno manje preciznom prikazu njihovog smještaja, posebice u pogledu pojedinih toponima uz Dunav. Ipak, na toj je karti zabilježeno više toponima na mađarskom jeziku u odnosu na Lazarusovu kartu, što je pomalo neobično imajući u vidu Lazarusovo podrijetlo. Uz to je i njegov prikaz Zagorske županije točniji u odnosu na Lazarusov rad. No, i uz toponime te druge informacije koje ta karta bilježi po prvi put, ukupno gledajući Lazius i dalje na karti zadržava više grešaka, dijelom vjerojatno preuzetih sa starijih

⁸³ „Ungariae Tanst. Descriptio nunc correcta, et aucta Maximil II. Aug. Opt. PR. PP. Dicata Per I. Samb. MDLXVI. Faciebat DH.“, Johannes Sambucus, 1566., 53x68 cm, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hungaricana, BIXa482/13, pristup ostvaren 20. VI. 2024., [⁸⁴ Johannes Sambucus je 1579. izradio kartu *Ungariae loca praecipua... Europeana*, pristup ostvaren 3. VI. 2024., \[https://www.europeana.eu/hr/item/9200517/ark__12148_btv1b530754158\]\(https://www.europeana.eu/hr/item/9200517/ark__12148_btv1b530754158\).](https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkeptar/351/?list=eyJxdWVyeSI6ICJISUVSPShIVeIIaWVvYXJjaHktMTgpIn0; Halmi, Hrenkó, Melkúti, „The Geographical Names“, 55-64.</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁸⁵ Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 159-160.

⁸⁶ Inačica te karte u redakciji Abrahama Orteliusa nalazi se u Zagrebu u NSK. „Hungariae descriptio“. Wolfgango Lazio auct., Antwerpen: A. Ortelius, 1573., bakrorez, 49 x 32 cm, NSK • S-JZ-XVI-10, pristup ostvaren 3. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10355>.

⁸⁷ Čak su u narativnom prilogu i poimence zabilježeni. Marković, *Descriptio*, 98.

predložaka, što govori da je zanemario Lazarusove inovacije i ispravke određenih ranijih pogrešaka. Primjer toga je što je Lazius pretjerano promijenio i naglasio tokove Drave, Save i Dunava te je stvorio dojam da je ukupnu grafiku hidrografske i orografske mreže na karti vrlo proizvoljno ucrtao, odbacivši time doprinos Lazarusovog terenskog rada boljem poznavanju kopnene unutrašnjosti.⁸⁸ Koliko je pak Lazarusova karta bila napredna, svjedoči i podatak da je tek s radom Augustina Hirschvogela na njegovoj novoj velikoj karti Ugarske iz 1565. godine došlo do pojave novih informacija, vjerojatno stoga jer je autor naložio i/ili osobno provodio terenski rad uz granicu.⁸⁹

Zaključak

U vrijeme dok su srednjoeuropski, prije svega austrijski i njemački, renesansni kartografi 15. i 16. stoljeća imali primat, odnosno bili superiorni u kartiranju kopnene unutrašnjosti hrvatskoga prostora, dijelom i zbog povećanog vojnostrateškog interesa u doba osmanskoga prodiranja prema sjeverozapadu, ali i jednostavnijeg pristupa terenskom radu, nastaju prve regionalne karte kopnenog prostora ugarskih i hrvatskih zemalja. Jedna od takvih je i karta *Tabula Hungariae* ugarskog intelektualca i tajnika ostrogonskog nadbiskupa Lazarusa Secretariususa, nastala 1528. godine. Premda je njen autor, sukladno tada široko rasprostranjenoj praksi, mogao „posuđivati“ podatke sa starijih karata, činjenica je da takvih detaljnih karata nije bilo. Karta je stoga očigledno nastala na temelju istraživačkog rada (bilo arhivskoga, bilo terenskoga), upravo s obzirom na znatan broj novih podataka koji se do tada nisu pojavljivali na drugim kartama. Lazarus je na svojoj karti zabilježio niz novih geo-kartografskih elemenata, prije svega toponima iz predosmanskoga razdoblja, ali i neke druge nove sadržaje povijesne, demografske, migracijske ili pak konfesionalne provenijencije.

Cilj ovoga rada bila je analiza toponima donjega međurječja Drave, Save i Dunava na karti Lazarusa Secretariususa te njihova usporedba s onima na nekoliko suvremenih karata, u diplomatskim izvorima te u sekundarnoj literaturi. Provedeno istraživanje potvrdilo je izniman značaj Lazarusove karte, kako za proučavanje povijesti i (dis)kontinuiteta u postojanju određenog broja naselja na navedenom području, tako i za ukupan razvoj kartografije Ugarske krajem srednjeg i početkom ranog novog vijeka. Naime, komparacija s ostalim kartama potvrdila je značajno veći broj kako grafički tako i toponimom zabilježenih naselja kod Lazarusa. Premda su istraživači već na-

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ime tog Hirschvogelovog drvoreza u 12 listova je „Zu ehr de Römischenzu Hungermund Behaim Kün...Karta der Königreich, Füstenthumb, Grafschafften und Landen Hungern, Bosen, Crabaten, Dalmatien, Windisch Lande etc.“. Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 100.

stojali utvrditi, odnosno identificirati porijeklo geografskih imena naselja s Lazarusove karte, do sada je ipak za nekolicinu njih ostalo nejasno podrijetlo ojkonima ili točno mjesto (pozicija) gdje su se ti lokaliteti nalazili u odnosu na njihov smještaj i grafičko predstavljanje na karti. Stoga smo ovim radom ponudili određena nova rješenja te rasvijetlili dio eventualnih nedoumica u identificiranju toponima i lociranju naselja. No, i nakon ove studije i dalje postoji manji broj toponima podložnih raspravi, poput onoga koji je na karti zabilježen kao *Ototetz*. Također, za tri preostala toponima (*Lessi Arcgy*, *Nasch* i *Valma*) nije bio dostupan ni minimum informacija da bi se moglo utvrditi o kojem se naselju radi. Premda su prethodna istraživanja i za njih ponudila određena rješenja, konzultiranjem izvornih srednjovjekovnih diplomatskih spisa povezanih uz teritorij županija na kojima su toponimi prikazani, nismo mogli potvrditi ta predložena rješenja. Stoga je za stvaranje jasnije slike potrebno provesti daljnja interdisciplinarna pa i transžanrovska istraživanja.

Uzevši u obzir sve navedeno, može se zaključiti kako je Lazarusova karta *Tabula Hungariae* jedna od najznačajnijih karata donjega međurječja iz kasnog srednjeg vijeka. Njezini detalji, poput većeg broja toponima (ojkonima), korištenih specifičnih grafičkih simbola za označavanje naselja, izbora lokacije samog naselja, odabira simbola i toponima rijeka i ostalih karakteristika prostora, ukazuju na posvećen rad autora karte, ali i na korištenje do tada nepoznatih izvora, odnosno „insajderskih“ informacija o području donjega međurječja Drave, Save i Dunava. Ujedno ukazuju i na mogućnost da je autor bio u osobnom ili pak posrednom kontaktu s tim geo-politički i strateški važnim višestrukim pograničjem jugoistočne Europe, a još više da je imao potrebe, želje, ali i snage i znanja, taj prostor prezentirati široj europskoj kulturnoj sceni. Naime, strateški važne informacije o slavonskom prostoru prije osmanskih osvajanja kakve nalazimo na njegovoj karti postale su iznimno važne nakon osmanskoga osvajanja Bosne, tim više jer je malo kartografske građe kao grafički oblikovanoga znanja iz područja geografije i geostrategije toga vremena danas uopće poznato. Lazarusova karta stoga je uspoređena s radovima nekolicine srednjoeuropskih (habsburških) kartografa koji su, jednako kao i Lazarus, bili politički i/ili vojno vezani za Slavoniju, zbog čega su taj prostor bolje poznavali u vrlo turbulentnom razdoblju njegove povijesti. Uz jačanje interesa za recentne političke okolnosti i geostratešku situaciju počinje se više respektirati matematičke elemente karte, kao što su to bili precizniji geografski sadržaj ili prostorni odnosi. Za razliku od svega nekoliko toponima na prilično uopćenim Ptolemejevim kartama (tabulama) rimskih provincija, koje su kao renesansni povratak antičkim osnovama imale više programatski zadatak podsjetiti na bogatu predosmansku prošlost te su direktno prethodile renesansnim regionalnim kartama toga prostora, Lazarus terenskim radom čini krupan kartografski iskorak jer počinje bilježiti širem krugu manje poznate historijsko-geografske specifičnosti prostora,

uključujući i velik broj naselja. Osim toga, na njegovim regionalnim kartama je posredno vidljiv i vojno-fortifikacijski, odnosno vojni potencijal jer je geopolitička važnost Slavonije toga vremena to zahtijevala, a bečki kulturni krugovi upirali svoje snage u osnaživanje uvjerenja u njegovu bogatu antičku i srednjovjekovnu baštinu te obrambenu važnost pred nadirućim neprijateljem s jugoistoka.

Premda je temeljena na donekle ograničenom broju arhivskih izvora, ova je studija na primjeru svake pojedine promatrane karte, kako Lazarusa tako i njegovih suvremenika, potvrdila očekivane trendove postojanja prepoznatljivih kvalitativnih elemenata srednjoeuropskog (dvorskog) kartografskog obrasca u prikazivanju prostora od državnoga interesa. Ujedno je i posvjedočila relativno najbržu i najuspješniju razmjenu kartografskih informacija između pripadnika istog kulturnog kruga, kao što su to bili Lazarus i Lazius. Ipak, kartografski rad Lazarusa Secretariususa izdvojio se među radovima suvremenika zbog autorove inovativnosti, veće kartografske točnosti, bogate toponimije, pa čak i bogatstva raznovrsnih i ne nužno kartografskih informacija zabilježenih na karti. Ujedno je njegova karta predstavljala iskorak koji je najavio pojavu još kvalitetnijih ranonovovjekovnih kartografsko-topografskih radova ovoga prostora, temeljenih na većem udjelu terenskoga rada i mjerništva. S druge strane je karta zbog bogatstva zabilježenih toponima vrijedno i rijetko svjedočanstvo o smještaju i imenima naselja prije dolaska Osmanlija u donje međurječje Drave, Save i Dunava.

Popis izvora i literature

Izvori

1. Državni arhiv Mađarskog nacionalnog arhiva, Budimpešta (MNLÖL)

1.1. Zbirka Diplomatički arhiv (DL)

Signatura	Godina	Sadržaj
43 761	1428.	Otok
44 927	1459.	Nemetin

1.2. Zbirka srednjovjekovnih diploma (DF)

Signatura	Godina	Sadržaj
219 012	1484.	Štitar
219 409	1450.	Štitar
276 739	1503.	Nemetin

2. Kartografski izvori

- „Hungariae descriptio“, Wolfgang Lazius, Antwerpen: A. Ortelius, 1573., bakrorez, 49 x 32 cm, NSK S-JZ-XVI-10. Pristup ostvaren 11. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10355>.
- „Landtafel des Ungerlands, Polands, Preussen, Littaw, Walachen und Bulgaren“, Sebastian Münster, ca 1550., drvorez, 36 x 31 cm, NSK, S-EV-XVI-1. Pristup ostvaren 11. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=22265>.
- „Tabula Europae V“, Sebastian Münster, 1540., NSK, drvorez, 43 x 26 cm, S-JZ-XVI-32. Pristup ostvaren 3. VI. 2024., <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10339>.
- „Tabula Hungariae ad quatour latera per Lazarum...“, Lazarus Secretarius, 1528., Hungaricana. Pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/818/?list=eyJxdWVyeSI6ICJMYXphcnVzIn0>.
- „Ungariae loca praecipua...“, Johannes Sambucus, 1579., Europeana. Pristup ostvaren 3. VI. 2024., https://www.europeana.eu/hr/item/9200517/ark_12148_btv1b530754158.
- „Ungariae Tanst. Descriptio nunc correcta, et aucta Maximil II. Aug. Opt. PR. PP. Dicata Per I.Samb. MDL XVI. Faciebat DH.“, Johannes Sambucus, 1566., 53 x 68 cm, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hungaricana, B IXa 482/13, Hungaricana, pristup ostvaren 20. VI. 2024., <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/351/?list=eyJxdWVyeSI6ICJISUVSPShIVeIIaWVyeYXJhHktMTgpIn0>

Literatura

- Adamček, Josip. „Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16.i 17. stoljeću“. U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross, 15-39. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.
- Andrić, Stanko. *Potonuli svijet: rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.
- „Apianus, Petrus“, *Hrvatska enciklopedija online*, pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3296>
- Barber, Peter; Delano-Smith, Catherine. „Image and Imagination, Maps in Medieval Europe.“ U: *The Routledge Handbook on Mapping and Cartography*, ur. Alexander J. Kent i Peter Vujakovic, 117-131. London i New York: Routledge, 2018.
- Black, Jeremy. *Maps and History: Constructing Images of the Past*. New Haven-London: Yale University Press, 1997.
- Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.
- Csánki, Desző. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
- Čuržik, Vilko. „Petrijevci.“ *Petrijevački ljetopis* 1 (1991): 15-16.
- Engel, Pál. *Magyaroság a középkor végén* [CD-ROM], 2001.
- Engel, Pál. „Pozsegamegye“, rukopis.

- Engel, Pál. „Valkóvármegye“, rukopis.
- Fuerst-Bjeliš, Borna. „Imaging the Past: Cartography and Multicultural Realities of Croatian Borderlands. U *Cartography: A Tool for Spatial Analysis*, ur. C. Bateira, 295-312. Rijeka, 2012.
- Timár, Gábor; Molnár, Gábor; Székely, Balázs; Plihál Katalin. „Lázár térképe és a ptolemaioszi vetület“. *Geodézia és Kartográfia* 60 (2008): 20-26.
- Gaudenyi, Tivadar; Jovanović, Mladen. „Lazarus' Map of Hungary“. *Journal of Geographical Institute Jovan Cvijic SASA* 62 (2012), br. 2: 117-131.
- Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. stoljeća do 20. stoljeća. Katalog izložbe*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1992.
- Grubišić, Ante. „Šume vukovarskog vlastelinstva u 18. st. prema kartografskim izvorima.“ U: *Slavonske šume kroz povijest*, ur. Dinko Župan i Robert Skenderović, 147-192. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, 2017.
- Harley, Brian John. „Deconstructing the map“, *Cartographica* 26 (1989), br. 2: 1-20.
- Heršak, Emil (gl. ur.). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.
- Holjevac, Željko; Moačanin, Nenad. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Irmédi-Molnár, László. „The earliest known map of Hungary, 1528.“ *Imago mundi* 18 (1964): 53-59.
- Jelaš, Danijel. *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, 2020.
- Klinghammer, István. „Hungarian cartography from the days of Lázár to the present day“. *Hungarian Science* XLII (1997): 1037-1056.
- „Korođski“, *Hrvatski biografski leksikon*, pristup ostvaren 6. VI. 2024., <https://hbl.lzmk.hr/clanak/korođski>
- Lapaine, Miljenko; Kljajić, Ivka (prir.). *Hrvatski kartografi. Biografski leksikon*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- „Lazarus Secretarius: the first Hungarian map maker and his work“, National Library of Australia. Pristup ostvaren 5. V. 2022., <https://catalogue.nla.gov.au/Record/2430852>
- Marković, Mirko. *Descriptio Croatiae*. Zagreb: Naprijed, 1993.
- Mlinarić, Dubravka; Gregurović, Snježana. „Kartografska vizualizacija i slika Drugoga na primjeru višestruko graničnih prostora“. *Migracijske i etničke teme* 27 (2011), br. 3: 345-373.
- Mlinarić, Dubravka; Miletić Drder, Mira. *Zbirka Novak: Mappae Croatiae u Zbirci zemljovida i atlasa NSK*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2017.
- Moačanin, Nenad. *Turska Hrvatska*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Perić, Maja; Mlinarić, Dubravka. „Sclavonien op de kaart: Slavonia through the eyes of Dutch cartographers of the first half of the eighteenth century / Slavonija kako

su je vidjeli nizozemski kartografi prve polovice osamnaestoga stoljeća“. *Kartografija i geoinformacije* 21 (2022), br. 37: 4-32.

Popisi Pakračkog sandžaka iz 1565. i 1584., iz osmanskoturskog izvornika prevela i priredila Fazileta Hafizović, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, 2021.

Rossini, Manuela; Toggweiler, Michael. „Cultural Transfer: An Introduction.“ *Word and Text: A Journal of Literary Studies and Linguistics* 4 (2014), br. 2: 5-9.

Slukan Altić, Mirela. „Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora“. *Podravina* 2 (2003), br. 4: 121-132.

Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija*. Samobor: Meridijani, 2003.

Stegena, Lajos (ur.). *Lazarus Secretarius. The First Hungarian Map Maker and His Work*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1982.

Škiljan, Dubravko. *Mappa Mundi*. Zagreb: Antibarbarus, 2006.

„Tabula Hungariae“, *Wikiwand*. Pristup ostvaren 5. V. 2022., https://www.wikiwand.com/de/Tabula_Hungarie

„Valpovo“, *Proleksis enciklopedija online*. Pristup ostvaren 5. VI. 2022., <https://proleksis.lzmk.hr/49895/>

Summary

THE CONTRIBUTION OF LAZARUS SECRETARIUS TO THE DEVELOPMENT OF PRE-MODERN CARTOGRAPHY OF THE LOWER INTERRIVER AREA OF THE DRAVA, SAVA AND DANUBE: AN EXAMPLE OF TOPONYMY

The paper examines the role and influence of cartographers of the Central European Cartographic Circle of the 16th century on the diffusion of geographical knowledge in the interfluvium of the Drava, Sava and Danube, using the example of the work of the Hungarian cartographer Lazarus Secretarius. By drawing a comparison between his work and the cartographic production of his predecessors and disciples, the authors have attempted to identify the modalities of the description of Slavonia at the time. On the basis of his map of Hungary from 1528, research has also been done into the capacities and possibilities of transferring early modern ideas and cartographic information in the narrow area of Central Europe as well as into the importance of field work for the creation of high-grade and precise cartographic works as historical testimonies to certain areas. Although to some extent based on a limited number of archival sources, this study testifies, through comparative analysis of every single map of Lazarus or his contemporaries examined, to the presence of recognizable qualitative elements of the Central European (Court) cartographic pattern of special descriptions. However, the work of Lazarus was singled out from among the works of his contemporaries due to his innovativeness, great cartographic precision

and to the varying and prolific, and information registered on the map, not only cartographic in nature. The map represented at the same time a breakthrough announcing the appearance of more high-grade early modern cartographic-topographic works of this area based on a greater share of work in the field. Nonetheless, because of the large number of toponyms recorded, the map provides valuable and rare evidence of the location and names of settlements before the Ottoman arrival in the lower area between the Sava, Drava and Danube.

Key words: 16th century, the lower interfluvium of the Drava and Sava rivers, cartography, Lazarus Secretarius, toponyms

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakti:

dr. sc. Dubravka Mlinarić
Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb
email: dubravka.mlinaric@imin.hr

Petra Plantosar, univ. mag. paed. et univ. mag. educ. hist.
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo
email: petra.kolesaric@djkbf.hr